

УДК 340.113

М. І. Ключко, аспірантка Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Юридична термінологія: поняття, особливості

Питання юридичної термінології є складовою частиною більш загальної проблеми — проблеми мови законодавства. Сьогодні роль мови в юриспруденції дедалі частіше стає предметом широких дискусій та наукових досліджень. У свідомості юристів мова — це насамперед спосіб матеріалізації думки і волі законодавця. Мову прийнято вважати лише інструментом мислення. Однак сутність ролі мови у праві значно ширша. Мова, на думку видатного російського професора М. Д. Голева, виступає як основа права, право розглядається як мовне явище, мова — його плоть і кров¹. Увага до юридичної термінології та її розбудови на власній національній основі, ступінь розробленості й упорядкування, стан і глибина її наукового вивчення — це показники рівня розвитку держави, суспільства, нації, національної свідомості і правосвідомості.

Проблемою мови законодавства в різні часи займалося багато вчених, зокрема: А. С. Піголкін, Ю. О. Тихомиров, Д. В. Чухвичев, К. К. Панько, О. А. Ушаков та інші. У 30-х

---

¹ Голев, Н. Д. Юридичний аспект мови в лінгвістичному висвітленні / Н. Д. Голев // Юрислінгвістика-1: Проблеми та перспективи : міжвуз. зб. навч. пр. / за ред. Н. Д. Голева. — Барнаул, 2000.

роках ХХ сторіччя І. Огієнко, розмірковуючи над проблемами української наукової термінології, вдало зауважив: «Термінологія не постає відразу, а звичайно витворюється самим народом упродовж віків духовного життя, потребує традицій для свого усталення»¹.

Стосовно необхідності використання в процесі розробки законодавства спеціальної термінологічної системи дослідниками у сфері законодавчої техніки велись і ведуться дискусії. Багато правознавців, наприклад Г. Доле, Г. Кіндерман, В. Гедеман вважають, що при створенні системи законодавства для точності та повноти правового регулювання потрібно використовувати спеціальну формалізовану мову, яка не може і не повинна бути зрозумілою людям без спеціальної юридичної підготовки. Таку необхідність пояснюють прибічники цієї точки зору специфікою змісту правових приписів, які не можуть бути виражені з необхідною точністю і повнотою розмовною або літературною мовою. Хоча вони і визнають, що незрозумілість нормативно-правового акта є значною проблемою для механізму правового регулювання, але вважають труднощі, пов'язані з доступністю мови закону, нездоланими. На їхню думку, без спеціальної термінології, яка повністю заміняє звичайну літературну мову, неможливо поєднувати стислість і ясність нормативно-правових актів з їх точністю та повнотою.

Є і прямо протилежна точка зору. Так, А. В. Луначарський, П. І. Стучка та інші вважали, що застосування в тексті законів суто юридичних понять, незрозумілих простим людям, є небажаним, що закон має бути написаний літературною мовою, мовою конкретного суспільства. Тобто спеціальних вузькопрофесійних понять і формулювань у тексті нормативного акта слід уникати.

Як зазначає російський правознавець Д. В. Чухвичев стосовно двох викладених точок зору — істина лежить десь посередині. З одного боку, безумовно, законодавство має

---

¹ Качан, І. Українське термінознавство 1990-х років / І. Качан // Про український правопис і проблеми мови. — Нью-Йорк. — Львів, 1997. — С. 201–207.

бути зрозумілим для суб'єктів правового регулювання, яким адресовані вимоги нормативних приписів. Тому спеціальною термінологією при створенні законів не слід зловживати. Мова законодавства має бути максимально наближеною до звичайної літературної мови. Але, з другого боку, повністю уникнути при створенні системи законодавства суто юридичних термінів неможливо, якщо законодавець хоче створити дієві та ефективні нормативно-правові акти. І причин цьому декілька.

По-перше, такі терміни дають змогу забезпечити стислість та чіткість закону, що є дуже важливим для його усвідомлення. Так, наприклад, якщо в законі замість юридичного терміна «осудність» весь час буде використовуватися його визначення: «спроможність особи відповідати за свої дії та керувати ними», текст закону значно збільшиться в обсязі, а зміст приписів втрачатиметься за великою кількістю слів.

По-друге, юридичні терміни, що мають чітко визначений зміст, можуть виразити ідею законодавця максимально точно, виключивши двозначність і можливість викривлення¹.

Термін можна визначити як словесне позначення поняття, що використовується при викладенні змісту нормативного юридичного акта, він служить точним позначенням поняття і відмежовує його від інших близьких за змістом понять². Головними ознаками терміна є конкретна сфера його застосування і точне співвідношення слова та об'єкта дійсності, що відображається ним. Поняття — це відображення явищ об'єктивної дійсності за їх істотними ознаками, думка, що виражає сутність явища. Термін являє собою поняття у відповідній знаковій формі, є його носієм, зовнішнім символом³.

Для того щоб система законодавчих термінів дійсно служила підвищенню рівня якості вітчизняного законодавства, нормопроектувальники повинні керуватися вимогами, які висуваються наукою до юридичних термінів.

¹ Чухвичев, Д. В. Законодательная техника : учеб. пособие / Д. В. Чухвичев — М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2006. — 239 с.

² Биля, І. О. До проблеми термінології нормативних правових актів / І. О. Биля // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. — Вип. 44. — 2000. — С. 3–7.

³ Мова закону / за ред. А. С. Піголкіна. — М. : Юрид. літ., 1990. — 192 с.

1. Терміни, що вживаються, мають бути однозначними. Тому для позначення понять слід уникати використання омонімів, паронімів. За наявності синонімів потрібно вживати те слово, яке найповніше відбиває сутність конкретного явища, правової категорії. Але у науковій літературі та чинних законах часто зустрічаються синонімічні терміни: виключна підсудність, виняткова підсудність; термін, строк; вогнестрільна зброя, вогнепальна зброя тощо.

Досить поширеним, на жаль, є явище паронімії. Наприклад:

комітет (певна спеціально створена державна установа); *комітент* (сторона угоди при виконанні операцій з векселями);

страховик (юридична особа, створена для здійснення страхової діяльності); *страхувальник* (юридична особа, яка уклала зі страховиками договір страхування); *страхувач* (юридична особа, яка здійснює страхові операції і бере участь у лізинговій діяльності).

2. Термінам, що вживаються, належить бути простими і зрозумілими. Незважаючи на складність юридичної термінології, законодавцві потрібно прагнути до того, щоб слова й вирази закону давали в цілому правильне уявлення про зміст його норм. Тому слід віддавати перевагу тим термінам, які вже визнані та апробовані на практиці. З метою чіткого розуміння юридичних термінів необхідне, по можливості, їх максимально точне і небагатослівне визначення. Так, за словами відомого німецького правознавця Р. фон Ієрінга «чим простіша конструкція, тим вона більш досконала, прозора, природна»¹. До плутанини в розумінні нормативних приписів законів України призводять тавтологічні конструкції (наприклад, забезпечення безпеки споруди, відшкодування шкоди в разі ушкодження), багатозначність (наприклад, термін *бакалавр* вживається на позначення освітньо-професійного рівня як вищої, так і середньо-спеціальної освіти; термін *комерційне право* в широкому значенні позначає окрему га-

¹ Ієрінг, Рудольф фон Юридична техніка / Рудольф фон Ієрінг ; скл. А. В. Поляков. – М. : Стаут, 2008. – 231 с.

лузь права, у вузькому — право здійснювати перевезення пасажирів, вантажів та пошти за винагороду або за наймом).

3. Правова термінологія повинна бути стабільною, не допускати багатозначного читання й розуміння; терміни мають бути усталеними, їх зміст не повинен змінюватися з прийняттям кожного нового закону. Однак вимога стабільності зовсім не означає відсутності змін у терміносистемі. Розвиток суспільних відносин викликає необхідність вживання нових слів. Але за умов нестабільності чинного законодавства ця вимога має велике значення на стадії реалізації нормативно-правових актів.

4. Текст нормативного акта не повинен допускати вживання іноземних слів і термінів при наявності рівнозначних слів і термінів в українській мові за умови, що вони є природними для української сучасної термінології. Необхідно також повністю виключити вживання русизмів, що, на жаль, досить часто зустрічаються в українському законодавстві. Так, наприклад, відомий український мовознавець С. Караванський у книжці «Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я»» подає досить великий перелік дієприкметників-русизмів, що містяться в нормативно-правових актах України і нормативних українських відповідників. Знаходимо, зокрема, такі:

— *блокуючий* — що блокує, здатний заблокувати, блокувальний, для блокування.

— *постійно діюча комісія* — постійна комісія.

— *домінуючий* — що домінує, найбільш поширений, здатний домінувати, панівний¹.

5. Важливою вимогою є єдність правової термінології. Вона полягає передусім у тому, що правовому поняттю повинен відповідати той же самий термін у різних нормативних актах, а різні поняття не слід позначати одним терміном. Порушення цієї вимоги можна виявити при порівнянні текстів Цивільного (ЦК) і Господарського (ГК) кодексів. Наприклад, ЦК містить поняття «правочин» (ст. 25), а ГК — «угода» (ст. 179); ЦК застосовує категорію «статутний капітал»

¹ Караванський, С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» / С. Караванський. — К. : Академія, 2001. — 233 с.

(ст. 113), а ГК «статутний фонд» (ст. 80); ЦК передбачає «недійсність правочину»(ст. 215), а ГК — «недійсність зобов'язання» (ст. 207).

Аналіз законів України з точки зору їх термінологічної визначеності дає підстави для висновку, що значення терміна, котрий використано в одному законі, не завжди однако-ве за змістом з терміном, який міститься в іншому законі. Проте, на думку О. Ф. Скакун, це пояснюється тим, що крім загальноправової термінології, яка підсумовує основні терміни всієї системи законодавства, є міжгалузева і галузева термінологія. На відміну від міжгалузевої термінології, що використовується в кількох галузях законодавства (напри-клад, матеріальна відповідальність, значний збиток, прови-на), галузева термінологія спирається на предметно-логічні зв'язки і співвідношення понять, що відбивають специфіку тільки її сфери суспільних відносин і не поширюється на інші. Наприклад, поняття «цінні папери» має різний зміст і сферу використання в інституті спільного інвестування і на фондовій біржі. Недоречно, таким чином, одним і тим самим термінам, що вживаються в різних законах, надавати те саме значення¹.

Законотворчість не випадково оцінюється саме як творчість, мистецтво у винаході й створенні, так би мови-ти, правового поля, в рамках якого втілена ступінь волі суб'єктів, запропоновано форми належної поведінки і вста-новлено принципи вирішення спірних питань. Красномовно на адресу юристів висловилася відомий фахівець-лінгвіст Н. В. Артикуца: «У їх професійній діяльності постійно виникатимуть ті чи інші питання термінологічного і мовностилістичного характеру. Навряд чи в якомусь іншому виді писемного мовлення зовнішня форма висловлення має таке велике значення, як у юриспруденції»².

¹ Скакун, О. Ф. Актуальні питання термінології законодавства / О. Ф. Скакун // Методологічні проблеми правової науки : матеріали міжн. наук. конф. — Х. : Право, 2003. — С. 102—105.

² Артикуца, Н. В. Нові підходи до мовної підготовки майбутніх юристів і викладачів права / Н. В. Артикуца // Право України. — 1997. — № 12. — С. 58—60.

Слід зазначити, що тільки за умов тісної співпраці мовознавців (котрі мають дати мовну оцінку термінам, визначити їх нормативність чи ненормативність, узгодженість чи відхилення від нормативів української мови) та юристів (які розуміють логіку утворення термінів, тонкощі вживання їх у повсякденній практичній діяльності) можливе внормування термінології законодавства. Необхідно вживати заходи з метою створення сприятливих умов для формування усталеної системи юридичних термінів. Важливо забезпечити потребу в україномовних довідниках, тлумачних словниках з юриспруденції. Слід вдосконалювати практику цілеспрямованої підготовки кадрів у сфері нормопроекування.